

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29, Vol. 1
November 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

Impact Factor – 7.139

ISSN – 2348-7143

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

November 2020 Special Issue- 29 Vol. I

Human Rights

**Chief Editor
Mr. Arun B. Godam**

**Guest Editor
Principal Dr. Kishan Pawar**

Shaurya Publication, Latur

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29 , Vol. 1
November 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

105. व्यक्तीचे मानवी हक्क आणि शासनाची भूमिका, धोरण प्रा. डॉ. शंकर गड्डुमवार	285
106. मानवी हक्क आणि महिला विकास प्रा. डॉ. सोनटक्के जी. एन.	288
107. मानव अधिकार व सामाजिक दृष्टीकोन प्रा. राहुल सोनवणे	291
108. मानवाधिकारांचे आंतरराष्ट्रीयकरण आणि राष्ट्रीय सार्व भौमत्व डॉ. एल. बी. घुमरे	293
109. स्त्रीयांच्या सबलीकरणात मानवी हक्कांचे योगदान : एक अभ्यास प्रा. डॉ. प्रकाश फड	296
110. मानवी हक्क व महिला विकास डॉ. पिनाटे किरण प्रल्हादराव	299
111. बालहक्क व मानव अधिकार गणेश तुकाराम मोकासरे	302
112. मानवी हक्क आणि महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना डॉ. सुधीर आश्रुवा येवले	305
113. जागतिकीकरणाचे मानवी हक्कावरील परिणाम प्रा. एस. बी. कर्डक, डॉ. बी. एस. पवार	309
114. मानवाधिकार और महिलाएँ डॉ. पुरुषोत्तम भ. मनगटे	314
115. आदिवासी साहित्यातील मानवाधिकार आणि मूल्य प्रा. अशोक शिलांबरराव खेत्री	317
116. मानवी हक्क आणि शाश्वत विकासाचे घटक व तत्वे प्रा. डॉ. सुधाकर एस. हांगे	319
117. मानवी हक्क आणि नक्षलवाद्यांची सशस्त्र चळवळ एक अभ्यास डॉ. प्रकाश जाधव	321
118. संघर्ष कहानी संग्रह में अभिव्यक्त समस्याएं प्रा. डॉ. वंदन बापूराव जाधव	324
119. हिंदी साहित्य और मीडियां डॉ. गोविंद सोनाजीराव पांडव	326
120. मानवी हक्क आणि भारतातील कामगारांचे कायदे प्रा डॉ. दीपक एम. भारती	330

बालहक्क व मानव अधिकार

गणेश तुकाराम भोकासरे

समाजशास्त्र विभाग, सुंदरराव सोळंके महाविद्यालय, माजलगाव

मानव हा एक समाजशील प्राणी आहे. त्याला जन्मतः निसर्गाने सर्व अधिकार दिलेले असतात. त्याला आपण नैसर्गिक अधिकार म्हणतो. परंतु मानव हा स्वार्थी प्रवृत्तीचा असल्याने त्याने एकदुसऱ्याच्या अधिकारावर अतिक्रमण केले व कमजोर वर्गाचे हक्क व अधिकार हिंसकावून घेतल्यामुळे ते त्याच्या मुलभूत अधिकारापासून वंचित राहिले. त्यांचे शोषण होत राहिले. हळूहळू औद्योगिक क्रांती, शैक्षणिक प्रगती यामुळे आपले अधिकार व हक्क याबद्दल लोकांमध्ये जाणिव जागृती निर्माण झाली.

मानव अधिकाराचा विचार किंवा संकल्पना ही दुसऱ्या महायुद्धानंतर मोठ्याप्रमाणात अधिक प्रभावीपणे मांडली गेली. 1946 ला United Nations Commissions on Human Rights (UNCHR) ची स्थापना करण्यात आली. 2006 ला त्याचे United Nations Human Rights Councils मध्ये रूपांतर केले. भारतामध्येही National Human Rights Commission ची स्थापना 1993 ला झाली. जगातील विविध वंचित किंवा बळी पडलेल्या लोकांना त्याचे मानव अधिकार मिळवून देणे. तसेच शासनाच्या योजनांचे मूल्यमापन करून सर्वाना त्याच्या अधिकारांचा जतन होते की नाही हे तपासणे इ. महत्वपूर्ण उद्दिष्ट मानव अधिकाराचे आहेत.

उद्देशः

1. बालकांचे मानव अधिकार जाणून घेणे.
2. भारतातील बालकांच्या हक्कांकडे होणारे दुर्लक्ष स्पष्ट करणे.

अध्ययन पध्दती:

सदरील पेपर तयार करतांना द्वितीय तथ्य संकलन पध्दतीचा वापर करण्यात आला असून, विविध संदर्भ ग्रंथ व शासकीय अहवाल या स्रोतांचा वापर करण्यात आला आहे.

गृहितकृत्यः

भारतामध्ये बालहक्कांची पायमल्ली मोठ्याप्रमाणात होते.

मानव अधिकाराचा अर्थः

मानव अधिकार हे मुलभूत अधिकार असून, मानवा-मानवांमध्ये राष्ट्रीयता, धर्म, वंश, जात, लिंग, भाषा, याआधारावर कोणताही भेदभाव मान्य नाही. प्रत्येक व्यक्तीला तीचे स्वातंत्र्य व प्रतिष्ठा मिळवून देण्यासाठी प्रामुख्याने प्रयत्न केला जातो.

हेरोल्ड लास्की:

'मानव अधिकार सामाजिक जीवनातील अशी स्थिती आहेत, ज्याशीवाय सामान्य व्यक्ती पूर्ण आत्म विकासाची आशा करू शकत नाही.'

वाइल्ड:

'काही विशेष कार्य करण्याची स्वातंत्र्यता आणि विवेकपूर्ण मागणीच्या अधिकारला मानाव अधिकार म्हणतात.'

बालक व मानव अधिकारः

Universal Declaration of Human Rights 1948 नुसार प्रत्येक व्यक्ती हा जन्मानेच स्वतंत्र, आणि त्याला समान प्रतिष्ठा व समान अधिकार असतात. बालक जन्मतः एक निष्पाप जीव असतो. त्याचा शारीरिक, बौद्धिक, मानसिक विकास झालेला नसतो. मानव अधिकारानुसार त्याला ते सर्व अधिकार मिळायला पाहिजे ते सर्व अधिकार एक व्यक्तीला एक मानुस म्हणून मिळालेले असतात. परंतु दुर्दैवाने असे होत नाही. भारतामध्ये तर मोठ्या प्रमाणात बालकांना त्यांच्या हक्कांपासून वंचित ठेवले जाते व त्यांच्यावर अन्याय केला जातो.

CRC (THE CONVENTION ON THE RIGHT OF THE CHILDREN) ने बालकांसंदर्भात 04 मुलभूत तत्वे सांगितलेली आहेत. ते पुढील प्रमाणे.

1. भेदभाव न करणे
2. मुलांची आवड
3. जगण्याचा अधिकार, विकास
4. मुलांचे दृष्टीकोन/मत

भारताच्या संदर्भात जर वरील तत्वांच्या साहाय्याने बालकांच्या हक्कांचा आढावा घ्यावयाचा झाल्यास असे दिसून येईल की, भारतात लोकांमध्ये बालकांच्या अधिकारांबद्दल खुपच उदासिनता आहे. येथे जन्मतःच मुलगा व मुलींमध्ये भेदभाव केला जातो. त्यामुळेच भारतात स्त्रीपुरुष दर हा कमी आहे. 2011 च्या जनगणनेमध्ये दर 1000 पुरुषांमागे केवळ 940 च स्त्रीया आहेत. दमण आणि व्दिप मध्ये तर

618,दादर नगर हवेली- 775, चंदिगड-818, दिल्ली -866 असा लिंगप्रमाण आहे. यावरून हेच स्पष्ट होते की, भारतामध्ये बालकांमध्ये लिंगाच्या आधारावर मोठ्याप्रमाणावर भेदभाव केला जातो.

सामाजिकरण ही एक महत्वाची प्रक्रीया आहे. जिच्या माध्यामातून व्यक्ती जीवन जगण्यासाठी आवश्यक असलेली सर्व नियमणे व मूल्य शिकून घेत असतो. परंतु भारतात मात्र संस्काराच्या नावाखाली मुलांनी काय घालावे काय घालू नये, काय खावे काय खाऊ नये याची बंधने लादली जातात. शिक्षण घेतांना काय शिकावे अथवा काय शिकू नये याची जबरदस्ती केली जाते. इच्छा नसतांना मुलांना इंग्रजी शाळेत पाठवले जाते. त्याच्या पाठीवर त्याला न सोमनारे दमराचे ओझे असते, खेळण्याच्या वयात त्याला 2-3 टयुशन असतात. त्याचा खेळण्याचा हसण्याचा सर्व अधिकार आई-वडील हिरावून घेत आहे. इच्छा नसतांना किंवा आवड नसतांना ही मुलांना डॉक्टर, इंजिनियर यापरीक्षेची तयारी करावी लागते व यात अनेक विद्यार्थी अपयशी होतात व आत्महत्या सुध्दा करतात. ही सुध्दा त्याच्या अधिकारावर आई वडीलांनी आणलेली गदा असते.

Children in India -2018 च्या अहवालानुसार 2015-16 मध्ये 81% मुलीच दहाव्या वर्गापर्यंत शिक्षण घेतात. 56% मुलींच 12 व्या वर्गापर्यंत पोहचतात. Pratham Annual Survey of Education Report नुसार भारतात 18 वर्षापर्यंतच्या 32% मुली व 18% मुलांचा शाळेत प्रवेशच झालेला नसतो. आर. टी. ई. नुसार भारतात आठवीपर्यंत मुलांना मोफत शिक्षण मिळायला पाहिजे. परंतु आजही अनेक वाडी वस्त्या व आदिवासी मध्ये शिक्षणाची दुरास्था झालेली दिसते

जन्माला आलेल्या प्रत्येक बालकाला जगण्याचा अधिकार आहे. परंतु भारतात मात्र पाच वर्षांच्या आतील 8,82,000 मुलांचा 2018 मध्ये मृत्यु झाला, असे UNICEF च्या State of the World's Children 2019 अहवालात म्हणटले आहे. भारतामध्ये कुपोषणाची समस्या सुध्दा मोठ्याप्रमाणावर आहेत. प्रत्येक बालकाला सकस आहार मिळावा हा त्याचा अधिकार आहे. परंतु भारतात बालकामधील कुपोषणाचे प्रमाण हे 40% पर्यंत आहेत. भारतातील आई वडील केवळ मुलांना जन्म देण्याचे काम करतात. त्याच्या आहार व आरोग्याकडे पूर्णतः दुर्लक्ष करतात याचेच हे लक्षण आहे. काही पाश्चात्य राष्ट्रांमध्ये मुले ही राष्ट्राची आधार स्तंभ मानली जातात व शासन त्याच्या जन्मापासून ते वयाच्या अठरा वर्षापर्यंत त्याचे आरोग्यवीमा पॉलीसी काढतात. भारतात वीमा तर सोडाच पण आपल्याकडे तर अनेक मुले प्राथमिक स्वरूपाच्या लसीकरण न झाल्यामुळेही मरतात.

प्रत्येक बालकाचे संरक्षण व विकास हे शासनाचे व त्या समाजाचे कर्तव्य असते. परंतु भारतीय बालकांच्या संदर्भात अपहरण ही एक गंभीर समस्या बनली आहे. National Crime Record Bureau नुसार भारतात दर 08 मिनीटाला 01 बालक गायब होते. यामुलांना परंप्रातात नेउन त्याच्याकडून भिक मागवून घेतली जाते. अनेक बालिकांना वेश्या व्यवसायामध्ये विक्री केली जाते. National Crime Record Bureau 2018 नुसार भारतात दररोज 109 children sexual abuse च्या घटना घडतात हे किती भयावह आहे. यांचे अधिकार तर सोडाच त्यांना नरक यातना सहन करत जगणे आहे.

बालकामगार

ज्या वयामध्ये मुलांनी खेळावे, वागडावे, हसत खेळत शिक्षण घ्यावे त्यावयात भारतामध्ये अनेक मुले हे विटभट्टी, कारखाना, असंघटीत क्षेत्र इ. ठिकाणी रावतांना, काम करतांना दिसतात. 2011 च्या जनगणने नुसार भारतामध्ये 10.1 दशलक्ष बालकामगार आहेत. त्यापैकी 5.6 दशलक्ष हे मुले असून 4.5 दशलक्ष मुली आहेत. त्यात अनेक मुलं फटाक्याच्या कारखान्यात आग लागून मरतात, तर काही कारखान्यात अपघातामुळे जखमी होतात.

प्रत्येक व्यक्ती हा आजुबाजूच्या परीस्थितीचा देण असते. कळत नकळत त्याच्यावर सामाजिक परीस्थितीचा प्रभाव पडत असतो. भारतात सुध्दा आई-वडीलांचे दुर्लक्ष, आजुबाजूची वाईट परीस्थिती यामुळे मुलांवर वाईट संस्कार होतात व ते गुन्हीगारीकडे वळतात. 2018 च्या National Crime Record Bureau नुसार भारतात 31531 बालगुन्हीगारी नोंद 2018 मध्ये झाली होती. यावरून भारतातील बालगुन्हीगारी गंभीरता दिसून येते.

सारांश

प्रत्येक बालकाला या पृथ्वी तलावार जगण्याचा आनंद घेण्याचा अधिकार आहे. एक मानव म्हणून त्यालाही त्याच्या सर्व अधिकार उपभोगण्याचा अधिकार आहे. त्यामध्ये स्वतंत्र, प्रतिष्ठा, शिक्षण, त्याचे मत, भावना, आवडी निवडी याबाबींना महत्वाचे स्थान आहे. परंतु भारतात बालकांकडे एक माणुस म्हणून वचण्याची मानसिकता अजून पूर्णतः तयार झालेली नाही. सामाजिकरण होतांना त्याच्या आवडी निवडीला किंवा मताला कोणतेच स्थान नसते. मोफत शिक्षणाचा अधिकार असूनही आजही अनेक बालके प्राथमिक शिक्षणापासून वंचित आहेत. अनेक मुले कारखान्यात, विटभट्टीवर बालकामगार म्हणून रावत आहेत, आरोग्याच्या पूर्ण सुविधा बालकांना मिळत नाहीत. अनेक बालके कुपोषणाने मरत आहेत. ही विदारक स्थिती बदलून बालकांना त्यांचा सन्मान व प्रतिष्ठा मिळायला पाहिजे. अन्यथाही उमललेली फुल कोमजून जातील.

शासनाचे बालकांना संरक्षण देणारे अनेक कायदे आहेत जसे की, आर. टी. ई., ज्युव्हेनाइल जस्टीस एक्ट, बालकामगार प्रतिबंध कायदा, Protection of Child From Sexual Abuse, Sex Determination act, इ. परंतु यासर्व कायद्यांची प्रत्याक्षात व्यवस्थित

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 29, Vol. 1
November 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

अंमलबजावणी व्हायला पाहिजे, जनमानसांत बालकांच्या हक्कांवद्दल जनजागृती व्हायला हवी. कटोर शिक्षीचे तरतुद असावी, बालविकास मंत्रालयाने केवळ औपचारिक कार्यक्रम न घेता प्रत्यक्ष फिल्ड वर्क वर भर दयावा, तरच खऱ्या अर्थाने भारतात बालकांच्या हक्कांची पायमल्ली होणार नाही.

संदर्भ:

आहूजा राम, 2010, सामाजिक अनुसंधान, रावत पब्लीकेशन, जयपूर

National Crime Bureau Report- Crime in India-2018.

कुलकर्णी पी.के., मानवी हक्क आणि सामाजिक न्याय, डायमंड पब्लीकेशन, पुणे 2013.

भारवे नंदकुमार, 2012, मानवी हक्क, निराली प्रकाशन, पुणे.

Human Development Report-2019 UNDP

Children in India Report 2018

Indian Census Report-2011

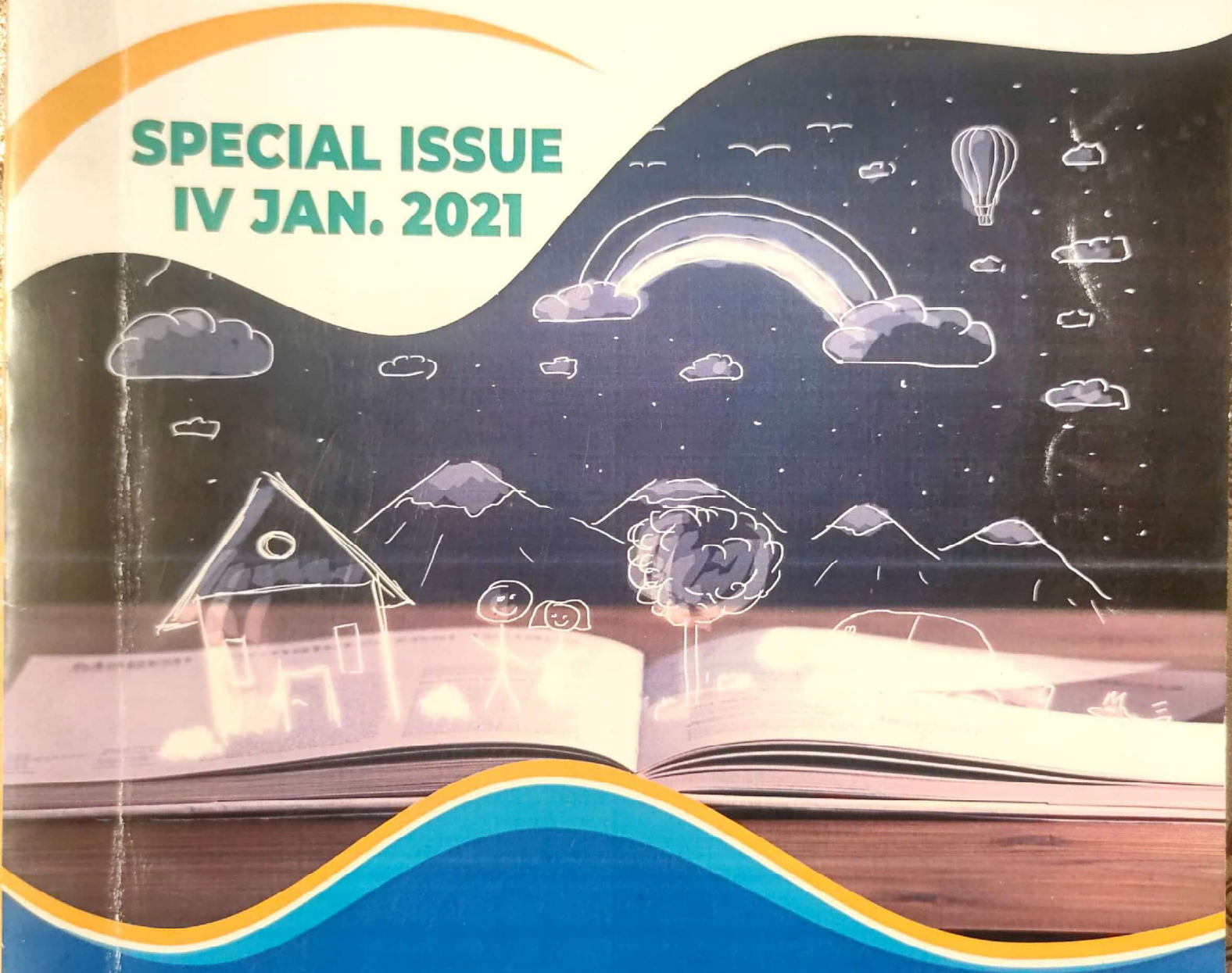

ISSN-2320-4494
RNI No.MAHAUL03008/13/2012-TC
Impact Factor : 2.7286

POWER OF KNOWLEDGE

An International Multilingual Quarterly Peer Review Refereed Research Journal

**SPECIAL ISSUE
IV JAN. 2021**

ARTS | COMMERCE
SCIENCE | AGRICULTURE
EDUCATION | MANAGEMENT
MEDICAL | ENGINEERING & IT | LAW
PHARMACY | PHYSICAL EDUCATION
SOCIAL SCIENCE | JOURNALISM
MUSIC | LIBRARY SCIENCE |

www.powerofknowledge.co.in

E-mail : powerofknowledge3@gmail.com

Editor
Professor Dr.Sadashiv H. Sarkate

26	मराठी नाटकाचे बदलते तंत्र	डॉ.विकास बापूराव बहुले	113-119
27	'समकालीन मराठी दलित कथेतील विद्रोही'	प्रा. युवराज धबडगे	120-122
28	दत्ता भगत यांच्या नाटकातील भाषिक परिवर्तन : एक अभ्यास	प्रा. डॉ. व्यंकट दिगंबरराव कोरेबोईनवाड	123-125
29	मराठी दलित साहित्याची सामाजिक भूमिका	प्रा.नवाजी गेंदलाल घरत	126-129
30	पाऊस पाणी : ओल्याचिंब अनुभवाचा थेट आविष्कार	प्रा.रेखा व्ही.इंगोले	130-134
31	व्यवहारभाषेतील आधुनिकीकरण	डॉ.प्रतीक्षा गायकवाड	135-138
32	'शबरी' कादंबरीची नायिका : शबरी	प्रा.डॉ.चंद्रकांत दशरथ रुद्राक्ष	139-144
33	महात्मा फुले : विचार आणि कार्य	प्रा.डॉ.संजय मारोतेराव देबडे	145-149
34	गावठाण : एक आकलन	डॉ.वैशाली भालसिंग	150-157
35	विभावरी शिरूरकर यांच्या "उमा" कादंबरीची नायिका	प्रा.डॉ.चंद्रकांत दशरथ रुद्राक्ष	158-165
36	समकालीन हिंदी उपन्यास और दलित जीवन	प्रा.खाडे विद्या बाबूराव	166-170
37	व्याकरण का उद्भव तथा महत्व	शिंदे प्रशांत हाबु	171-175
38	वर्तमान मानव जीवन में मूल्य शिक्षा की भूमिका	डॉ. विलास तुकाराम राठोड	176-181
39	सकारात्मकतेचे ऊर्जाकेंद्र-मंदिर	प्रा. डॉ. सुनिता शं. कुरूडे	182-186
40	शेतकऱ्यांचे हित जोपासणारे शिवराय	डॉ. संजय गोपालराव ठवळे	187-190
41	भारतीय संस्थानाचे भारतात विलीनीकरणाची भूमिका	प्रा. डॉ. शिवाजी लक्ष्मण नागरगोजे	191-193
42	२१व्या शतकातील संयुक्त राष्ट्र संघाची उद्दिष्टे	डॉ. प्रा. अश्विनी अविनाश खापरे	194-197
43	धर्मांतरण व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	प्रा. तळणीकर एस. जी.	198-200
44	भारतीय प्रजासत्ताकासमोरील आव्हाने	डॉ.आण्णासाहेब हारदार	201-204
45	वैदुसमाजाची राजकीय वाटचाल	श्री.अशोक चंदर शिंदे	205-210
46	चार्लस हर्टन कुले यांची प्राथमिक गटातील कुटुंबाची संकल्पना आणि एकविसाव्या शतकातील कुटुंबाची सदयस्थिती	डॉ. संजय सुरेवाड	211-215
47	भारतातील स्त्री-पुरुष गुणोत्तरातील असमतोल : स्वरूप, कारणे, उपाय	प्रा.भांडवलकर बी.एन.	216-218
48	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जातिविषयक विचार	प्रा.डॉ. गणेश तुकाराम मोकासरे	219-222
49	वातावरणाच्या रचनेचा एक भौगोलिक अभ्यास	डॉ. बोबडे बबन बाबूराव	223-227
50	नैसर्गिक आपत्ती : सामाजिक परिणाम व व्यवस्थापन	प्रा. डॉ चंद्रकांत वामनराव गजेवाड	228-231
51	शरीर धारणेवर परिणामकरणारे घटक	प्रा. हेमंत त्रिंबकराव शिंदे	232-233
52	ख्याल गीतप्रकाराच्या विषयांतून घडणारे भारतीय संस्कृतीच्या विविधतेचे दर्शन	प्रा.डॉ.रवींद्र रामभाऊ इंगळे	234-236
53	महाराष्ट्र राज्यामध्ये पडणाऱ्या पावसाच्या पाण्याचे व्यावस्थापन : एक भौगोलिक अभ्यास	प्रा.डॉ. घोडके जे.व्ही	237-239
54	शालापुर्व बालकांच्या कुपोषणाचा अभ्यास व उपाय	संशोधक : वर्षा अंकुश दाभाडे	240-242

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जातिविषयक विचार

प्रा.डॉ. गणेश तुकाराम मोकासरे,
सहायक प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग,
सुंदरराव सोळंकी महाविद्यालय, माजलगाव

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे विसाव्या शतकातील महान सामाजिक, राजकीय, आर्थिक विचारवंत होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतीय समाजव्यवस्थेचे सर्वांगीण दृष्टीकोनातून अध्ययन करून भारतातील जाती, अस्पृश्यता, धर्म याबाबत आपले विचार मांडलेले आहेत. असे असले तरी भारतीय समाजशास्त्रज्ञांनी त्यांच्याकडे पुनर्तः दुर्लक्ष केल्याचे दिसते. १९१६ मध्ये त्यांनी डॉ.ए.ए. गोल्डनवायझर मानवविज्ञान परीषदेत भाग घेवून भारतातील जातीची घडण, उत्पत्ती आणि विकास हा संशोधनपर पेपर सादर केला होता. हाच पेपर पुढे १९१७ मध्ये प्रकाशित झाला होता. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे WHO WERE SHUDRAS, THE UNTOUCHABLES, ANNIHILATION OF CASTE, THE BUDDHA AND HIS DHAMMA, REVOLUTION AND COUNTER REVOLUTION IN ANCIENT INDIA, THOUGHTS ON PAKISTAN इ.लिखाण हे अत्यंत शास्त्रीय व संशोधनपर लिखाण असून, त्यामुळे ते एक महान समाजशास्त्रज्ञ व सामाजिक विचारवेत ठरतात.

जाती व्यवस्था हे भारतीय समाजाचे प्रमुख वैशिष्ट्ये आहे. जातीव्यवस्थेने भारतीय समाजात स्तरीकरण निर्माण झालेले आहेत. स्पृश्य अस्पृश्या सारख्या अनिष्ट प्रथा सुरु झाल्यात. काही जातींना समाजात विशिष्ट व उच्च स्थान निर्माण झालेले आहेत, तर काही जातींना कनिष्ठ स्थान निर्माण झालेले आहेत. आजही भारतीय समाजात जातीचा प्रभाव मोठ्याप्रमाणात अस्तीत्वात असलेला दिसतो. हजारों वर्षांपूर्वी जाती निर्माण होउन त्यांचा विकास भारतात झालेला दिसतो. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना जाती व्यवस्थेमुळे अनेक ठिकाणी अपमान सहन करावा लागला. त्यांनी अत्यंत तार्कीक दृष्टीकोनातून भारतीय जातीची उत्पत्ती व जाती निर्मूलनासंदर्भात आपले विचार मांडलेले आहेत.

उद्देश:

१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जाती विषयक विचारांची मांडणी करणे.

गृहितकृत्य:

१. गटाअंतर्गत विवाहाची बंधने लादल्यामुळे जातीची निर्माती झालेली आहे.

तथ्य संकलन:

सदरील पेपर तयार करतांना द्वितीय तथ्य संकलन पध्दतीचा वापर करण्यात आला. विविध संदर्भ ग्रंथ स्रोत म्हणून वापरण्यात आले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी ANNIHILATION OF CASTE, या ग्रंथात भारतातील जातींच्या उच्चाटनासंदर्भात आपले विचार मांडलेले आहेत. त्याच्यामते भारतातील काही सुधारक हे राजकीय सुधारणांना

अधिक महत्व देतात, तर समाजवादी हे आर्थिक सुधारणांना महत्व देतात. परंतु भारतीय समाजव्यवस्थेमध्ये सामाजिक सुधारणा केल्याशिवाय (जातीचा राक्षस मारल्याशिवाय) राजकीय व आर्थिक सुधारणा होऊ शकत नाही. भारतातील अनेक जात समर्थक हे जातीला श्रम विभाजनाचे नाव देतात व त्याला गैरमानत नाही. ते श्रमीकांचे विभाजन नव्हे, तर त्यामध्ये श्रमीकांच्या विभाजनाची एकावर एक श्रेणी लावण्यात आली असून, ती वंशपरंपरागत आहे. हे विभाजन नैसर्गिक सुद्धा नाही. भारतात व्यवसायात योग्य ते बदल करण्यास परवानगी न दिल्याने भारतातील बेकारीचे जात हे एक महत्वाचे कारण ठरते.

भारतात काही जात समर्थक जातीला जीवाशास्त्राचा आधार देतात. वंशवृद्धी, रक्तशुद्धीसाठी ते आवश्यक मानतात. मात्र आंबेडकर मानववंशास्त्रज्ञांचा आधार देवून सांगतात की, भारतात एकही जात व वंश आज शुद्ध स्वरूपात आढळत नाही. जितक्या जाती तितके वेगळे वंश असे म्हणणे हे वस्तुस्थितीचा विपर्यास करण्यासारखे आहे. पंजाबचा ब्राम्हण व मद्रासी ब्राम्हण यांच्यात कोणताही वांशिक साम्य नाही. तर पंजाब मधील ब्राम्हण व चांभार यांच्यात कोणताच वांशिक भेद नाहीत. जातीने आर्थिक प्रगती किंवा वांशिक शुद्धता होत नाही. उलट तिने हिंदूना पूर्णपणे विघटीत केले व अनैतिक बनविले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी जाती उत्पत्ती संबंधी आपले विवेचन भारतातील जाती त्याची घडण, उत्पत्ती व विकास या त्यांच्या निबंधात केलेले आहे. सदरील निबंध त्यांनी १९१३ साली कोलंबिया विद्यापीठात मानववंशाशास्त्राच्या अभ्यास मंडळासमोर वाचला होता. यात त्यांनी काही विचारवंतानी जातीच्या केलेल्या व्याख्यांचे खंडन करून, जाती उत्पत्ती भारतात कशी झाली हे स्पष्ट केलेले आहे. त्याच्यामते जाती बाह्य विवाहाची उणीव - जातीअंतर्गत विवाह हाच खराखुरा जातीचा आत्मा आहे. त्याच्यामते जात्यंतर्गत विवाह हेच जातीचे व्यवच्छेदक लक्षण आहे. थोडक्यात गटाअंतर्गतविवाह करणाऱ्या रुढीने स्वगटाबाहेर लग्न करण्याच्या रुढीवर मिळवलेला विजय म्हणजे जातीची निर्माती होय.

बाबासाहेबांच्या मते प्राचीन भारतात गट बाह्य विवाहाची पध्दती सर्रास चालू होती. काळाच्या ओघाबरोबर गटबाह्य विवाहाची रुढी मागे पडली आणि केवळ रक्ताचे नातेवाईक वगळल्यास आज लग्नाच्या क्षेत्रात कोणतेही सामाजिक बंधन उरले नाही. डॉ. आंबेडकर पुढे म्हणतात आता जाती कशा निर्माण झाल्या? याप्रश्नाचे उत्तर देतांना ते म्हणतात, गटबाह्य विवाह पध्दतीच्या रुढीचा विरोध पचवून स्वगटात विवाह करण्याची प्रथा ज्या साधनांनी टिकवून ठेवण्यात आली हे जर आपण समजू शकलो तर आपल्याला या प्रश्नाचे उत्तर मिळेल.

बाबासाहेबांच्यामते कोणत्याही समाजात साधारणतः स्त्री-पुरुषाची संख्या सारखीच असते. गटाअंतर्गत विवाह पध्दती टिकवून ठेवायची असेल, तर लोकांचे लग्नविषयक हक्क व गरजा गटातल्या गटात पूर्ण करता आल्या पाहिजे. नाहितर गटातील लोक आपल्या गरजा हव्या तशा पूर्ण करतील व बाह्यगटाशी संबंध साधतील. म्हणून गटाअंतर्गत विवाह करण्यासाठी लोकांच्या विवाह विषयक गरजा ह्या गटातच पूर्ण

होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी गटातील स्त्रीपुरुष संख्याही सारखीच असणे गरजेचे आहे. जर स्त्री पुरुषातील तफावत आटोक्याबाहेर गेली तर ही पध्दत निश्चित पणाने मोडून पडल्याशीवाय राहणार नाही.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते, भारतीय समाजात स्त्री पुरुषातील तफावत आटोक्यात आणण्यासाठी काही प्रथा जाणिव पूर्वक तयार करण्यात आल्या.

१. सती किंवा विधवेला मृत पतीच्या चितेवर जाळणे. ज्यामुळे पती निधनानंतर अतिरीक्त ठरलेल्या स्त्रीयांचा प्रश्न मार्गी लागेल.

२. विधवेला पुनर्विवाहाची बंदी घालून तिच्यावर वैधव्याची सक्ती घालणे. सती या कठोर मार्गाला सौम्य पर्याय

३. बाल विवाह (अल्पवयीन मुलीचे लग्न) -ज्या पुरुषांच्या पत्नीचे निधन झालेले आहेत त्यासाठी पर्याय. पुरुष प्रधान संस्कृती असल्यामुळे व नियम बनवणार पुरुषच असल्याने, विधुरांसाठी सौम्य पर्याय किंवा त्यांना संन्यास घेण्याची सक्ती करणे.

बाबासाहेबांच्यामते, जात हा एक स्वयंमर्यादित वर्ग आहे. जाती प्रथेची वाढ व प्रसार भारतात कसा झाला या प्रश्नाचे उत्तरादाखल ते म्हतात की, जगातील इतर समाजाप्रमाणे भारतीय समाजही सुरवातीच्या काळात अनेक वर्गांनी मिळून बनलेला होता. १. ब्राह्मण २. क्षत्रिय किंवा सैनिक वर्ग ३. वैश्य किंवा व्यापारी वर्ग ४. शुद्र किंवा शेतकरी व मजुराचा वर्ग. या पध्दतीत व्यक्तीला पात्रता मिळवल्या नंतर त्याला वर्ग बदलता येत होते. मात्र हिंदुच्या इतिहास काळात केव्हातरी उपाध्याय वर्गाने सामाजिक संबधाच्या बाबतीत बाकीच्या जनतेपासून स्वतःला वेगळे तोडून घेतले. त्यामुळे श्रम विभाजनाच्या तत्वानुसार बाकीच्या जनतेचीही विभागणी झाली. यामुळे काही वर्ग खुपच माठे तर काही वर्ग खुपच लहान झाले. सैनिकी पेशा स्वभावतः अशा पोटविभागणीस अनुकूल नसल्यामुळे क्षत्रिय वर्गाचे विभाजन राज्यकर्ते व सैनिक अशा दोनच वर्गांमध्ये झाले. वैश्य आणि शुद्रात जातीच्या मुळ रूपाचा बराच मसाला भरलेला होता. त्यामुळे आपल्या अनेक जातीच्या उगमाचा हा वर्ग मुळ साठा ठरला. एका समाजाचे अशा तऱ्हेने पोटविभाग पाडण्याची प्रक्रीया पुर्णतः स्वाभाविक आहे. परंतु या पोटविभागासंबंधी अस्वाभाविक गोष्ट म्हणजे त्यांनी वर्ग पध्दतीतीली मुक्तप्रवेश पध्दती गमावली आणि ते स्वयंमर्यादित वर्ग बनले. त्यांनाच जाती असे म्हणतात.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर पुढे आपल्या विवेचनात असे स्पष्ट करतात की, या विभाजीत वर्गांना प्रवेश बंद करून अंतर्गत विवाह करण्यास कोणी भाग पाडले, की त्यांनी स्व ईच्छेने आपली व्दारे बंद केलीत? हा प्रश्न महत्वाचा आहे. यासंदर्भात बाबासाहेब म्हणतात काहींनी स्वतः व्दारे बंद केली तर इतरांना त्यांच्यासाठी असलेली व्दारे बंद असल्याचे आढळून आले. ब्राह्मणांनी सर्वप्रथम आपल्यावर्गाचे व्दार बंद केले व अंतर्गत विवाहाचे नियम लावले. ब्राह्मण हा वर्ग समाजातील श्रेष्ठ वर्ग असल्याने किंबहुना त्यांना देवच मानल्या जात असल्यामुळे इतरांनीही त्यांचे डोळे झाकपणे अनुकरण केले. पुढे हे वर्ग सुध्दा अंतर्गत विवाह पाळणाऱ्या

जातीत रुपांतरीत झाले. येथे बाबासाहेबांनी अनुकराच्या सिध्दांताचे उदाहरण देवून हे पटवून दिलेले आहे. एका वर्गाने स्वतःबंदिस्त करून घेतल्या मुळे दुसरा वर्गही आपोआप बंदिस्त झाला व जातीअंतर्गत विवाहाचे नियम पाळू लागला त्यातून अनेक जाती निर्माण होत गेल्या.(भाजा३२)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आपल्या ANNIHILATION OF CASTE या ग्रंथात म्हणतात, जातीचे भारतीय समाजातून उच्चाटन करण्यासाठी, सहभोजन, सभा आयोजन करून जात नष्ट होणार नाही तर तीचे मुळ हे जातीअंतर्गत विवाहात आहे. म्हणून आंतरजातीय विवाह हा जाती उच्चाटनाचा एकमेव मार्ग आहे. जो पर्यंत रक्ताची सरमिसळ होत नाही तोपर्यंत जात संपुष्टात येणार नाही.

सारांश:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे उच्च बौद्धिक प्रगल्भता असलेले सामाजिक विचारवंत होते. त्यांनी भारतीय समाजाचा अत्यंत सुक्ष्म, शास्त्रीय व वस्तुनिष्ठ पध्दती अभ्यास केलेला आहे. जातीव्यवस्था हे भारतीय समाजाचे मुलभूत वैशिष्ट असून, त्यामुळे भारतीय समाजात जातीनिहाय स्तरीकरण झालेले आहे. जातीअंतर्गत विवाह हाच खराखुरा जातीचा आत्मा आहे.जात्यंतर्गत विवाह हेच जातीचे व्यवच्छेदक लक्षण आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते,गटाअंतर्गत विवाह टिकवून ठेवण्यासाठी एकाच गटातील स्त्रीपुरुष संख्या समान राहणे गरजेचे होते. म्हणून भारतीय समाजात स्त्री पुरुषातील तफावत आटोक्यात आणण्यासाठी काही प्रथा जाणिव पूर्वक तयार करण्यात आल्या.त्यात सतीप्रथा, विधवा पुनर्विवाहास बंदी, बालविवाह इ. आपल्या विवेचनात पुढे जावून ते म्हणतात भारतात प्राचीन काळी चार वर्ग होते. ते म्हणजे ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, व शूद्र हे होय. परंतु पुढील काळात ब्राह्मण वर्गाने स्वतःला बंधीस्त करून घेतले गटाअंतर्गत विवाहाचे नियम लावून घेतले. ब्राह्मण हा समाजातील श्रेष्ठ मानला जाणारा वर्ग असल्यामुळे त्यांचे अनुकरण इतर वर्गाने केले किंबहुना एका वर्गाने स्वतःला बंदिस्त केल्याने दुसऱ्या वर्गासाठी त्याचे व्दार आपोआप बंद होते. त्यामुळे दुसरा वर्गही आपोआप बंदिस्त झाला व अंतर्गतविवाहाचे नियम पाळू लागला. यातूनच अनेक जाती निर्माण झाल्या. डॉ बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते, भारतातील जाती नष्ट करायच्या असतील तर आंतरजातीय विवाह हेच जाती अंताचे एकमेव साधन आहे. रक्ताची सरमिसळ झाल्याशीवाय जाती अंत होणार नाही.

संदर्भ:

१. डॉ. आंबेडकर बी. आर., भारतातील जाती (घडण, उत्पत्ती आणि प्रसार), अनु-गांजरे मा.फ., अशोक प्रकाशन, नागपूर.
२. डॉ. आंबेडकर बी. आर., (२०१२) जातीप्रथेचे निर्मूलन, अनु,-प्रबुध्द प्रकाशन, नागपूर.
३. डॉ. बगाडे उमेश, (२०१९), डॉ. आंबेडकरांची जातीमीमांसा, लोकवाडमय गृह, मुंबई.